

UDK 930.85:725.94 (497.6 Sarajevo) "19/20"
Izvorni naučni rad

KOLEKTIVNA MEMORIJA GRADA

Vječna vatra i Spomen-park Vraca

AMRA ČUSTO

Zavod za zaštitu kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa,
Sarajevo, Bosna i Hercegovina

U okviru razmatranja kolektivne memorije grada Sarajeva, autorica je u svom radu prezentirala na primjerima Vječne vatre i Spomen-parka Vraca manifestiranje javnog mnijenja tokom socijalističkog razdoblja. Međutim, događaji devedesetih godina XX. stoljeća su promjenama na političkoj sceni nekadašnje Jugoslavije izmijenili odnos prema partizanskim spomenicima. Autorica je na ovim primjerima elaborirala spomeničku sliku Sarajeva kao svjedočanstva o našem odnosu ne samo prema nedavnoj historiji, nego i o našem osjećaju prema baštini uopće.

Ključne riječi: kolektivno pamćenje, socijalistički period, Vječna vatra, Spomen-park Vraca

Sjećanje i memorija vezani su za svakog od nas individualno, dok je kolektivno sjećanje društveni fenomen koje je često selektivno i u službi određenih interesa i ideoloških odrednica. Kolektivna memorija je proces u kojoj se događaji iz prošlosti rekonstruiraju iz perspektive savremenosti. Razumijevajući Orvelovsku misao da onaj ko kontrolira prošlost kontrolira našu sadašnjost i budućnost, shvatamo značaj kolektivne memorije za identitet i integraciju društva. Kolektivna memorija je fenomen koji možemo pratiti u službenim aktima svake zemlje, ozakonjenjem naziva ulica, javnih ustanova, praznika i gradnjom spomenika. Društva u promjeni, zamjene režima jednog za drugim,

slikovito pokazuju vezu između kolektivne memorije i ideologije. Stoga nije čudno da stvaranje nove kolektivne memorije, ali i zaborav idu uporedo sa stvaranjem novih društava.

Zauzimajući javni prostor, spomenici svojim simbolizmom i monumentalnošću su možda i najbolji primjeri koji ilustriraju kakvo je društveno prihvatljivo sjećanje jednog društva. Podizanje spomenika javan je čin vođen kroz institucije vlasti, stoga spomenici nude niz primjera kako se otvoreno manifestira javno mišljenje režima. Spomenici predstavljaju "objektivizaciju" ideje i vrlo lako čitljive simbole za javnost, stoga svaki novi režim gradi nove spomenike. Pored gradnje spomenika novi režimi često znače devastaciju i rušenje starih spomenika koji su manifestirali pamćenje prethodnog društva. Historija nudi niz primjera o tome, a najsvježije bilježimo padom komunističkih sistema u Istočnoj Evropi. Gradnjom, ali i rušenjem spomenika šalje se poruka javnosti.

Memorijalna kultura Sarajeva odraz je različitih epoha i sistema koji su uspostavljeni na ovim prostorima. Stoga je svaki podignuti spomenik na području grada svjedočanstvo o jednom vremenu. U periodu poslije završetka Drugog svjetskog rata u Sarajevu su podignuti brojni spomenici antifašističkoj borbi. Što je više vrijeme odmicalo od završetka rata tako je rastao broj partizanskih spomenika. Područje cijelog Sarajeva bilježilo je sjećanje ne samo na važne događaje narodnooslobodilačke borbe nego i na važne partizanske ličnosti istaknute u ratu i revoluciji. U nizu podignutih partizanskih spomenika najčešće su bile podizane spomen-ploče, ali bile su zastupljene i spomen-biste, spomen-česme, spomen-kosturnice i spomen-kompleksi. Sve zajedno trebala su biti mjesta sjećanja novog integriranog jugoslavenskog društva, slavljenom kroz partizanski antifašizam, revoluciju, te proklamirano bratstvo i jedinstvo.

Gotovo uvijek se spomenici podižu iz perspektive pobjednika te su i partizanski spomenici bilježili događaje koje je tadašnja vladajuća struktura smatrala kao važne u kulturi kolektivnog pamćenja. Sa nacionalizmima devedesetih godina XX stoljeća, te promjenama na političkoj sceni nekadašnje Jugoslavije promijenio se i odnos prema partizanskim spomenicima. Raspadom Jugoslavije raspala se i zajednička jugoslavenska prošlost. Kolektivna memorija prema partizanskom naslijeđu se mijenja.

Kroz hronološki pregled nastajanja i trajanja dva najprepoznatljivija spomenika iz Narodnooslobodilačkog rata (NOR-a) u Sarajevu, **Vječne vatre** i

Spomen-parka Vraca pokušat ćemo pratiti kako se kolektivni identiteti i njihovo značenje mijenjaju. Nastali u dva različita perioda jugoslavenskog socijalizma, prvi neposredno nakon završetka rata, a drugi gotovo na kraju postojanja jugoslavenskog socijalističkog društva, pokazuju i nude nam sliku novog postjugoslavenskog, bosanskohercegovačkog društva, nastalog pred kraj XX. i početkom XXI. stoljeća.

Spomenici jugoslavenskog socijalizma

U cilju očuvanja uspomena na “događaje i ličnosti iz istorije radničkog pokreta, revolucije i socijalističke izgradnje” (zvanična terminologija) podizani su spomenici, a za taj posao postojala je organizirana struktura nekojko institucija. Angažiranje tadašnjih bosanskohercegovačkih aktuelnih vlasti na izgradnji spomenika bilo je veoma aktivno. To se posebno ogledalo kroz njihov zadatak “usmjeravanja i ocjenjivanja cjelishodnosti podizanja nekih spomenika.”¹ Pored Saveza udruženja boraca narodnooslobodilačkog rata (SUBNOR-a) kao najvažnijeg njegovatelja zvanične memorije na događaje iz Drugog svjetskog rata u podizanju, zaštiti i održavanju spomenika, brigu o spomenicima NOR-a vodio je i Socijalistički savez radnog naroda BiH (SSR-NBiH) koji je predstavljao široku organizaciju, a kojoj su pripadale ostale “socijalističke snage” - republički, gradski i opštinski odbori. Bile su formirane republička i opštinske komisije nadležne za spomenike NOR-a. Sastav komisija, činili su članovi iz Centralnog komiteta Saveza komunista BiH (SKBiH), SUB-NORBiH-a, Komisije za obilježavanje značajnih događaja i ličnosti iz političke i kulturne istorije grada Sarajeva SSRNBiH, Vijeća Saveza sindikata BiH, JNA, i sl., što nam govori o insistiranju na izgradnji zvaničnog i reprezentativnog stava o kolektivnoj memoriji antifašizma. U cilju “njegovanja i daljnjeg razvijanja tradicije NOR-a i socijalističke revolucije” donošeni su programi aktivnosti, organizirana su savjetovanja, pisane preporuke za podizanje i održavanje spomenika NOR-a, štampani podsjetnici i kalendari značajnih događaja.

Doneseni programi aktivnosti navodili su sve važne proslave i manifestacije koje su trebale da imaju radni i odgojni karakter. Prilikom podizanja spomenika i opredjeljivanja za obilježavanje nekog događaja trebalo je “imati

---

¹ Zakon o spomen obilježavanju istorijskih ličnosti i događaja. *Službeni list BiH*, br. 32., 21. 10. 1968.

u vidu bogatstvo općejugoslavenskog i svjetskog progresivnog i revolucionarnog kulturnog naslijeđa, a što je u skladu i sa potrebama reafirmacije kulturnog naslijeđa naroda i narodnosti, posebno Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine.”² Zvanične strukture vlasti su se trudile da za svaku akciju odrede kriterije, osmišljeni pristup i mjeru koja će imati idejni (komunistički) sadržaj. Imajući u vidu da je javnost trebala biti podsjećana na herojsku anti-fašističku borbu jugoslavenskih naroda predvođenu komunistima, možemo sagledati koji su to značajni datumi bili posebno važni za kolektivnu memoriju. Proslave godišnjica pobjede nad fašizmom predstavljale su najkrupniji politički događaj koji je zahtijevao posebnu pažnju, te su trebale imati općenarodni karakter u cijeloj zemlji. U Bosni i Hercegovini uz oslobođenje Sarajeva kao glavnog grada Socijalističke Republike BiH (SRBiH), važni datumi bili su slavljenje jubileja i godišnjica Dana ustanka, Dana mladosti, Igmanskog marša, Bitke na Sutjesci, Bitke na Neretvi, proslava dana vojnih jedinica Narodnooslobodilačke borbe (NOB-a), osnivačkih kongresa sindikata, omladine, žena, Dana samoupravljača, državnih i republičkih praznika, kao i proslave u čast istaknutih revolucionara. Ovi datumi i uz njih izgradnja spomen-obilježja trebali su biti temelji na kojima se gradi kolektivna memorija, a cilj joj je bio doprinositi međusobnom zbližavanju i produbljivanju bratstva i jedinstva socijalističkog zajedništva i ravnopravnosti.³

Masovnost službenih manifestacija podrazumijevala se uključivanjem velikog broja građana, zaposlenih u fabrikama, institucijama, različitim ustanovama i školama, te posebno omladine, pri čemu se sprovodila zvanična politika sjećanja borbe radničke klase i Saveza komunista za novo društvo. Vremenom je ceremonijal vezan za proslave različitih jubileja postao stereotipan te je podrazumijevao posjete predstavnika vlasti i predstavnika različitih političkih institucija uz obaveznu praksu polaganja vijenaca na spomen-obilježja. Javno manifestiranje počasti i polaganje vijenaca na partizanska groblja, grobove,

---

² Zavod za zaštitu kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Sarajevo (ZZKHIPNKS). Registar NOR-a. Program aktivnosti Koordinacionog odbora Gradske konferencije SSRN za obilježavanje značajnih događaja i ličnosti iz političke i kulturne istorije grada Sarajeva za godinu 1975.

³ ZZKHIPNKS. Registar NOR-a. Usvojene teze sa Savjetovanja aktivnosti društvenih subjekata grada u razvijanju i njegovanju tradicija i tekovina NOR-a i socijalističke revolucije, februar 1981.

kosturnice i druge spomen-objekte imao je važan idejni značaj. To je trebalo biti vid priznanja za dragocjene žrtve u prošlosti, odnosno za tekovine revolucije.⁴ Iako se nastojala izbjeći sudbina anonimnosti i zaborava spomenika kojima su obilježeni ličnosti i događaji NOR-a, takvi su slučajevi bili česti. I tada nije bilo teško navesti niz primjera zapuštenosti i neodržavanja partizanskih spomenika. Zbog toga je briga SUBNOR-ove komisije za njegovanje tradicije NOR-a postala razmatranje i traženje novih i boljih rješenja za obilježavanje značajnih datuma, organizaciju različitih vaspitnih sadržaja: saradnja sa školama, muzejima, organiziranje historijskih časova, takmičenja i recitala na temu NOB-a i slično, vezanih za kolektivnu memoriju partizanskog antifašizma i revolucije. Sjećanje na borbenu tradiciju NOR-a imalo je značaj borbe protiv svega što je moglo ugroziti temelje jugoslavenskog društva.

Za razliku od perioda neposredno nakon završetka rata kada su najbrojniji partizanski spomenici bili spomen-ploče i spomen-biste, odmakom od ratnih godina jugoslavenski komunisti obilježili su značajne godišnjice bitaka, ustanaka i revolucije gradnjom monumentalnih spomen-obilježja. U Bosni i Hercegovini najpoznatiji su bili Tjentište i Mrakovica. Nacionalni park Tjentište predstavljao je cijeli kompleks posvećen sjećanju na Bitku na Sutjesci. Uz spomen-kosturnicu u kojoj su sahranjeni posmrtni ostaci boraca NOR-a centralno obilježje je predstavljao devetnaest metara visok spomen obelisk od bijelog betona koji je simbolizirao Bitku. Spomenik čiji je autor beogradski vajar Miodrag Živković, dovršen je 1973. godine. Na vrhu Mrakovice, u nacionalnom parku Kozara 1972. godine otkriven je spomen-obelisk, djelo zagrebačkog vajara Dušana Džamonje. Uz spomenik bio je osnovan i spomen-muzej Kozara u NOB-u. I prije podizanja ova dva spomenika u Bosni i Hercegovini su do kraja šezdesetih godina bili podignuti monumentalni spomenici posvećeni ratu i revoluciji u Bosanskom Grahovu, Livnu, Mostaru, Bileći, Banjoj Luci, Glamoču i Gacku. Ovi spomenici su bili savremena monumentalna umjetnička djela i urbanističko-arhitektonska ostvarenja poznatih jugoslavenskih autora. Izgradnja ovako velikih spomeničkih kompleksa zahtijevala je velika sredstva pa se već od sredine sedamdesetih godina razmišljalo o gradnji manjih spomenika, jer je izgradnja velikih memorijalnih kompleksa često značila

---

⁴ ZZKHIPNKS. Registar NOR-a. Informacija o sadašnjem stanju i nekim prijedlozima rješenja i mjera u vezi sa polaganjem vijenaca.

neracionalno trošenje velikih sredstava, a događalo se da se nakon njihove izgradnje za njih prethodno nisu bila obezbijedila sredstva za dalje održavanje i finansiranje. Iako su izgradnjom grandioznih spomenika jugoslavenski komunisti vjerovali da će izražajnije simbolizirati važnost partizanskog naslijeđa, ipak od sredine sedamdesetih preovladavaju razmišljanja o podizanju spomenika NOR-a funkcionalnog karaktera. U nastojanju da spomenici NOR-a u ukupnom svom izgledu poprime prave i realne mjere i oblike, posebno u želji da se otkloni sve ono što bi predstavljalo luksuz i neracionalno trošenje društvenih sredstava, neophodno je zalagati se za realizaciju po dimenzijama skromnijih, društveno prihvatljivijih i funkcionalnijih rješenja, skladno izrađenih proporcija, datih u mjeri čovjeka, arhitektonski čistih, bez ičeg suvišnog i slučajnog, građenih od trajnih i prikladnih materijala koji, u svakom konkretnom slučaju, najbolje odgovaraju datoj situaciji i klimatskim uslovima kraja.⁵ Cijenilo se kako je društveno najkorisnije graditi spomen-obilježja koja su memorijalna mjesta, ali koja u isto vrijeme zadovoljavaju neku važnu društvenu potrebu, kao što su škole, domovi kulture, spomen-česme, rodne kuće boraca, parkovi, ambulante, biblioteke i slične objekte. Prioritet je dat postojećim spomenicima, a u isto vrijeme razmišljalo se o osmišljavanju novih sadržaja proslava važnih datuma, jer se sve češće događalo da u povorkama tuge i ceremonijama sjećanja, nema elemenata nadahnuća, sve se više ceremonija siromašila, umjesto da se po nečemu obogaćuje.⁶ I pored preporuke za gradnju manjih i funkcionalnijih spomenika i završene faze podizanja monumentalnih spomenika, nakon 1975. godine u Bosni i Hercegovini se grade dva monumentalna spomen obilježja. Prvi je Makljen, djelo skulptora Boška Kućanskog svečano otvorenog 1978. godine, koji je miniran i potpuno uništen 1999. godine. Drugi je **Spomen-park Vraca**, izgrađen 1981. godine, a predstavljao je kompleks posvećen tradiciji partizanskog antifašizma. Inicijativa za podizanje ovog spomenika postojala je već od sredine šezdesetih godina, ali nedostatak sredstava za izgradnju usporavao je realizaciju ovog projekta. Gradska konferencija SSRN Sarajeva dugo je ukazivala da je Sarajevo jedini

---

⁵ ZZKHIPNKS. Registar NOR-a. Simpozijum: Spomenici NOR-a i revolucije u BiH. Preporuke za dalju aktivnost na podizanju, održavanju i prezentovanju spomenika NOR-a i revolucije. Zenica: decembar 1975.

⁶ ZZKHIPNKS. Registar NOR-a. Informacija o sadašnjem stanju i nekim prijedlozima rješenja i mjera u vezi sa polaganjem vijenaca.

republički centar Jugoslavije u kojem nema značajnijeg i monumentalnijeg spomen-obilježja na temu NOR-a, te da je zbog toga neophodno poduzeti sve mjere za podizanje **Spomen-parka Vraca**.⁷ Tek su akcijom samodoprinosa građana Sarajeva skupljena dovoljna sredstva za izgradnju ovog spomenika.⁸ Zbog godine nastanka, Vraca su svojevrsni izuzetak u širokoj lepezi podignutih monumentalnih partizanskih spomenika u Bosni i Hercegovini.

Od završetka Drugog svjetskog rata pa do početka osamdesetih godina u Bosni i Hercegovini je najvećim dijelom bio podignut brojni spomenički fond NOR-a.⁹ I pored velikog broja tih spomenika, aktivnost na njihovoj daljoj izgradnji zabilježena je sve do početaka devedesetih godina. Spomenici koji su podizani neposredno nakon završetka rata imali su emotivniji značaj za stanovništvo, jer su građeni sa još svježim sjećanjima na ratne dane, pa su prve proslave vezane za te spomenike bile masovnije. Takav je primjer **Vječne vatre** u Sarajevu (podignut 1946.). Vremenom je bilo sve teže održavati sjećanje na antifašizam i revoluciju. Stoga se uz SUBNOR, Gradska konferencija SSRN trudila popularizirati ideje o podizanju i održavanju partizanskih spomenika. Ova institucija je 1981. godine u Sarajevu organizirala Savjetovanje o široj akciji za dalje razvijanje i prezentiranje historije NOR-a, a cilj je bio kritičko sagledanje stanja spomenika NOR-a i socijalističke revolucije.

Iskustva u oblasti podizanja spomenika pokazala su neujednačenu praksu obilježavanja po značaju nekog događaja, te je Savjetovanje trebalo odgovoriti na potrebu jedinstvenog vaspitnog i političkog pristupa u prezentaciji spomenika NOR-a. U pripremi Savjetovanja učestvovala su brojne institucije: Gradska konferencija Saveza komunista BiH, Savez socijalističke omladine, Gradski odbor SUBNOR-a, Prosvjetno-pedagoški zavod, Savez za socijalističko vaspitanje i brigu o djeci, Društvo za njegovanje tradicija Neretve i Sutjeske, te Zavod za zaštitu spomenika.¹⁰ Od njih se očekivalo da daju svoj doprinos u

⁷ ZZKHIPNKS. Registar NOR-a. Program aktivnosti Koordinacionog odbora gradske konferencije SSRN za obilježavanje značajnih događaja i ličnosti iz političke i kulturne istorije grada Sarajeva sa neposrednim zadacima aktivnosti za 1975. godinu.

⁸ Samodoprinos je bila praksa prikupljanja novaca od građana za vrijeme socijalizma.

⁹ Do kraja sedamdesetih godina njihov broj je bio negdje oko dvije i po hiljade. Podatak u: *Preporuke za dalju aktivnost na podizanju, održavanju i prezentovanju spomenika NOR-a i revolucije*. Zenica: 1975. 4.

¹⁰ ZZKHIPNKS, Registar NOR-a, Koncept Savjetovanja "Razvijanje i prezentiranje istorije NOR-a".

planskom usmjeravanju manifestiranja partizanske kolektivne memorije kroz prikupljanja sredstava za nova spomen-obilježja kao i kroz organiziranje raznovrsnih aktivnosti i ideja u održavanju postojećih spomenika. Veće uključivanje “radnih ljudi i građana,” djece i omladine u svim aktivnostima bilo je okarakterizirano kao potreba “podruštvljavanja” njegovanja tradicija NOR-a, s posebnom namjerom da se preduzmu nove metode i oblici aktivnosti u daljenjem “prenošenju sadržaja revolucije i borbe svih naroda i narodnosti na nove generacije.”¹¹ Namjera je bila da Savjetovanje rezultira kvalitetnijem povezivanju i unapređivanju različitih sadržaja kao što su proslave godišnjica i jubileja, organiziranje naučnih skupova, poticaj istraživanja i izdavanja memoarske literature, unapređivanje nastavnih programa, a sve kroz temu narodnooslobodilačkog rata.

Gradnjom brojnih spomen-obilježja jugoslavenski su komunisti popularizirali “svoju prošlost”, a danas odmakom od vremenskog okvira jugoslavenskog socijalizma spomenike iz NOR-a posmatramo sa vremenske distance, neopterećeni dogmama analiziramo i vrednujemo njihov sadržaj iz nove perspektive.

Vječna vatra

Spomenik je na uglu ulica Titove i Ferhadije (bivše ulice “Vase Miskina”)

U okviru proslave prve godišnjice oslobođenja Sarajeva 6. aprila 1946. godine na zgradi Zavoda za platni promet, podignuta je spomen ploča i upaljena vječna vatra.¹² Uz prisustvo predsjednika Skupštine Narodne Republike BiH (NRBiH) Vojislava Kecmanovića Đede, predsjednika vlade NRBiH Rodoljuba Čolakovića, predsjednika Gradskog narodnog odbora (GNO) Huseina Brkića, predstavnika JNA, predstavnika sovjetske Crvene Armije, svih prosvjetnih društava, te velikog broja građana, predstavnik omladine Dragutin Braco Kosovac upalio je urnu vječnog plamena koji će goriti pred zgradom SDK (Službe

---

¹¹ ZZKHIPNKS. Registar NOR-a. Gradska konferencija SSRN BIH. Koordinacioni odbor za obilježavanje značajnih događaja i ličnosti iz političke i kulturno istorije grada. Aktivnosti društvenih subjekata grada u razvijanju i njegovanju tradicija NOB-a i socijalističke revolucije, januar 1981.

¹² To je bila zgrada Grand hotela, potom Službe društvenog knjigovodstva /SDK/, a danas Zavoda za platni promet.

društvenog knjigovodstva).¹³ Događaj oslobođenja Sarajeva nije značio samo pobjedu nad fašizmom, nego je taj datum simbolično predstavljao početak izgradnje novog socijalističkog društva pod vodstvom komunista. Jedan od prvih antifašističkih spomenika u Sarajevu podignut u čast osloboditeljima grada 1945. godine, naglašava zajedničku borbu boraca narodnooslobodilačkog rata, Srba, Muslimana i Hrvata. Nije slučajno istaknuto zajedničko angažiranje bosanskohercegovačkih naroda u presudnim akcijama pobjede nad fašizmom. Time se naglasila integracija tri najbrojnija naroda za novo doba koje je započelo. U nabranjanju su izostavljeni "ostali", tj. narodnosti, (nacionalne manjine), na primjer Jevreji.¹⁴ Spomenik čini ploča postavljena nakon zatvaranja jednog od tri ulaza u zgradu SDK, a ispred ploče je postavljena **Vječna vatra**. Ovaj spomenik smješten u središtu grada postao je prepoznatljivim simbolom Sarajeva.

Tekst ispisan u tri boje, plavoj, bijeloj i crvenoj, asocijacija je na boje jugoslavenske zastave. Tekst na spomeniku glasi:

Hrabrošću i zajednički prolivenom krvlju boraca bosansko-hercegovačkih, hrvatskih, crnogorskih i srpskih brigada slavne Jugoslavenske armije, zajedničkim naporima i žrtvama sarajevskih rodoljuba Srba, Muslimana i Hrvata 6. aprila 1945. godine oslobođeno je Sarajevo glavni grad Narodne Republike Bosne i Hercegovine.

Vječna slava i hvala palim junacima za oslobođenje Sarajeva i naše otadžbine.

*O prvoj godišnjici svog oslobođenja
Zahvalno Sarajevo*

Zapaljeni plamen trebao je svjedočiti o borbi za slobodu i želju za stvaranjem novog društva. **Vječna vatra** u socijalističkom društvu postala je nezaobilazno mjesto u tradicionalnim evociranjima uspomena i kolektivnog sjećanja na završetak rata i posljednjim operacijama za oslobođenje grada 1945. godine. U vrijeme postavljanja ovog spomenika i ulica je dobila novi naziv

¹³ Sarajevo je na svečan način proslavilo prvu godišnjicu svoga oslobođenja, *Sarajevski dnevnik*, br. 242., 8. 6. 1946.

¹⁴ Po prvom Ustavu Jugoslavije iz 1946. godine, Jevreji su imali status narodnosti tj. nacionalne manjine.

po Josipu Brozu Titu. Za vrijeme rata ulica je nosila naziv dr. Ante Pavelića, a nakon oslobođenja, (odlukom od 20. 8. 1945.) ulici je najprije vraćeno staro ime Kralja Aleksandra, da bi na prvu godišnjicu oslobođenja Sarajeva 6. aprila 1946. dobila naziv po Josipu Brozu Titu.¹⁵

Partizanski spomenici imali su svoju važnost kroz cijelo vrijeme trajanja jugoslavenkog socijalizma jer su predstavljali važnu simboličku politiku koja je bila koherentni faktor oko kojeg se organizirala zajednička jugoslavenska memorijalna kultura. Danas nam ti spomenici više govore o onima ko ih je podigao, o njihovom nastojanju da daju svoju percepciju sjećanja na neki događaj, nego o samom događaju koji se obilježavao.

Osamdesetih godina XX. stoljeća, ekonomski problemi, političko jačanje republika, pojava nacionalizma, posebno nakon Titove smrti postalo je svakodnevnica jugoslavenkog društva. Transformacija Jugoslavije odražavala se na stanje u Bosni i Hercegovini, stoga su onda partizanski spomenici bili predmet posebne brige tadašnje vlasti. Neminovne promjene koje su uslijedile na raskršću i prelasku u postkomunističko doba u Jugoslaviji reflektirale su se i na promjene kolektivne memorije, pa će se spomenici narodnooslobodilačke borbe, naći pred novim tumačenjem i revalorizacijom.

Vječna vatra bilježi 1981. godinu kao važan datum. Upavo te godine, kao uvertira burnih zbivanja u devedesetim godinama u Jugoslaviji, u Sarajevu se prvi put razmišljalo o promjeni teksta na ovom spomeniku. Promjena teksta pokrenuta je nakon što je uočena "greška" u nabranjanju jedinica koje su učestvovala u akciji oslobađanja Sarajeva. Nakon izlaska IV. toma edicije *Sarajevo u revoluciji* 1981. godine, članovi redakcije pokrenuli su pitanje izmjene teksta na spomeniku s prijedlogom da se unesu tačni podaci u nabranjanju jedinica koje su učestvovala u završnoj operaciji oslobođenja Sarajeva.¹⁶ Prijedlog teksta sačinjen je po sugestijama Nisima Albaharija.¹⁷ Usvojenom tekstu na

---

¹⁵ "Sarajevo je na svečan način proslavilo prvu godišnjicu svoga oslobođenja. Proslava, otkrivanje spomenika i promjena naziva ulica." *Sarajevski dnevnik*, god. II, br. 242. Sarajevo: 8. 6. 1946. i Bejtović A. 1973. *Ulice i trgovi Sarajeva*. Sarajevo: 244.

¹⁶ Drugi, Treći i Peti korpus NOV-a, te udarne grupe NOP-a grada.

¹⁷ Nisim Albahari bio je predratni član KPJ, narodni heroj, ministar u vladi NRBiH, predsjednik Komisije za izdavanje edicije *Sarajevo u revoluciji*, višegodišnjeg poduhvata koji je trebao biti prilog historiji revolucionarnog pokreta Sarajeva i Bosne i Hercegovine, okončan 1981. godine.

Koordinacionom odboru za obilježavanje značajnih događaja i ličnosti grada trebao se dodati tekst koji je Tito uputio građanima Sarajeva 5. novembra 1945. godine, prilikom njegove posjete glavnom gradu NRBiH. Sjećanje na njegov govor održan sa balkona zgrade Narodne banke u geografskom središtu tadašnje Jugoslavije sa govorom o važnosti bratstva i jedinstva, trebao je naglasiti da će se i nakon njegove smrti razvoj i vrijednosti društva temeljiti na istim principima.

Nakon što je pokrenuta akcija za promjenu sadržaja, definitivno je prečišćen tekst na sjednici Koordinacionog odbora za obilježavanje značajnih događaja i ličnosti Gradske konferencije SSRN-a. Prijedlog teksta je glasio:

Hrabrošću i zajednički prolivenom krvlju boraca Drugog, Trećeg i Petog korpusa Jugoslavenske armije i Udarnih grupa narodnooslobodilačkog pokreta grada,

6. aprila 1945. godine oslobođeno je Sarajevo.

Slava i hvala palim borcima oslobodiocima grada.

Predviđeni tekst sa riječima koje je Tito uputio u prvom susretu sa građanima Sarajeva 5. novembra 1945. godine glasio je:

Bosna i Hercegovina je zaista u toku rata dala sve od sebe što je mogla dati, dala je više nego što je bilo moguće dati materijalno za ovu veliku pobjedu koju danas narodi Jugoslavije uživaju i time omogućila da u miru izgrađuju svoju zemlju.¹⁸

Interesantno je kako je tek trideset i pet godina nakon što je podignut spomenik **Vječna vatra** primijećena greška u nabrajanju jedinica. Iako je zvanični stav GK SSRN da je mijenjanje teksta na spomeniku ispravljanje materijalne greške, jer je potrebno da se tačno nabroje jedinice koje su učestvovala u oslobodilačkim borbama za Sarajevo, brisanje iz teksta Srba, Muslimana i Hrvata, te bosanskohercegovačkih, hrvatskih, crnogorskih i srpskih brigada iz ovog prijedloga možemo posmatrati kroz prizmu osamdesetih i pokušaj naglašavanja jugoslavenstva.¹⁹

---

¹⁸ Spomenička dokumentacija Kantonalnog zavoda za zaštitu kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Sarajeva. inv. br. 136 SDK, 29. 3. 1989.

¹⁹ Registar NOR-a. Bilješka sa sjednice KO GK SSRN, 8. 5. 1989.

Gotovo svi godišnji planovi rada na spomenicima NOR-a u osamdesetim godinama podrazumijevali su kao prioritet realizaciju novog teksta na spomeniku **Vječne vatre**, ali stari tekst je i dalje ostao.²⁰ Tokom deset godina od ovog prijedloga i dalje se razmišljalo o mijenjanju teksta i “ispravljanju grešaka”, a zanimljivo je pratiti evoluciju i nijansiranje mišljenja ne samo onih koji su sa više otklona gledali na ovaj spomenik, nego i drugačijeg promišljanja samih učesnika NOP-a i aktivnih sudionika u pregovorima oko novog sadržaja, izgleda i teksta ovog spomenika, pa je tako novo idejno rješenje, projekat rekonstrukcije spomen-obilježja **Vječna vatra** i tekst usvojen u februaru 1990. godine na Komisiji za spomen obilježavanje historijskih događaja i ličnosti, glasio:

*Slava i hvala oslobodiocima grada – borcima narodnooslobodilačkog rata.
O prvoj godišnjici oslobođenja Sarajeva.*²¹

U ovom prijedlogu i dalje je predviđen tekst sa Titovim govorom, a uočljivo je da se umjesto nabiranja jedinica koje su učestvovalе u akcijama za oslobođenje Sarajeva ovaj put naglašava dosta široki pojam borci NOR-a. Ni ovaj prijedlog nije realiziran jer su novi događaji koji su uslijedili, prvi višepartijski izbori, pobjeda nacionalnih stranaka označili novi otklon prema partizanskim spomenicima. Raspad jugoslavenske zajednice označio je i traganje za novim kolektivnim identitetom, prvenstveno na nacionalnoj osnovi. Tako se partizanska spomenička baština našla pred potpuno novim tumačenjem, a na području Jugoslavije bilježi se zapuštanje i skrnavljenje ovih spomenika. Nestankom Jugoslavije nije nestala samo država, nego je nestalo i njeno kolektivno pamćenje. Rat koji je uslijedio samo je ubzao proces zamjene jugoslavenske u neke druge kolektivne memorije. Zajednička prošlost, manifestirana u vrijeme pedeset godina komunizma, za stanovnike Jugoslavije postaje nebitna. Traga se za novim identitetima koji će biti vezivno tkivo samo za pojedine narode. U Bosni i Hercegovini se taj odnos prema partizanskom naslijeđu usložnjava u vrijeme ratnih događanja 1992-95. godine. Opsada Sarajeva i patnja njego-

---

²⁰ Registar NOR-a. Planovi prioriteta radova na spomenicima NOR-a 1986., 1987. i 1988. godine.

²¹ Spomenička dokumentacija Kantonalnog zavoda za zaštitu kulturno-historijskih spomenika i prirodnog naslijeđa Sarajeva. IV. br. 136 SDK, 27. februar 1990.

vih stanovnika, označit će nove presudne događaje u historiji grada. Rat i život pod stalnom vatrom precrtao je memoriju Drugog svjetskog rata. **Vječna vatra** i drugi brojni spomenici bit će posmatrani iz novog ugla. Valorizacija **Vječne vatre** usljedit će u ratnoj 1994. godini, kada Skupština grada Sarajeva na jednoj od svojih sjednica donosi rješenje o izmjeni postojećeg teksta. Prijedlog novog teksta nam govori da je predviđeno da **Vječna vatra** ostane spomenik sjećanja na oslobodioce grada, bez preciziranja da li se misli samo na borce narodnooslobodilačkog rata 1941-1945. godine. Tako je prijedlog novog teksta glasio:

*Braniocima i oslobodiocima grada
Građani Sarajeva*²²

Tada je prvi put zabilježen prijedlog da se tekst napiše na bosanskom i engleskom jeziku. Ova odluka će biti osnova na kojoj će se kasnije, nakon završetka opsade prilikom planova rekonstrukcije fasade zgrade Zavoda za platni promet krajem 1999. i početkom 2000. godine, tražiti saglasnost od Komisije za spomen-obilježja za postavljanje izmjenjenog sadržaja spomenika. Predviđen je bio novi projekt, uklanjanje niše (ulaza), te stavljanje dvije spomen-ploče sa novim natpisima. Uz dogovore sa SUBNOR-om, smatralo se da će novo obilježje biti adekvatnije. Predviđene dvije spomen-ploče predstavljale bi sjećanje ne samo na partizanske borce, nego i na branitelje 1992-95. godine. To bi značilo i potpuno novi sadržaj spomenika.

Prva ploča predstavljala bi memoriju na partizanske borce sa tekstom:

Oslobodiocima Sarajeva – borcima narodnooslobodilačke borbe 1941-1945. godine.

Uz ovaj tekst predviđeno je obilježje petokrake. Važnost postavljanja simbola petokrake bilo je obrazloženje SUBNOR-a, kao znaka kojeg ne treba ideologizirati jer on simbolizira kosmopolitizam (pet kontinenata), a simbol je pobjede nad fašizmom Drugog svjetskog rata.²³

---

²² KZZKHIPNS. Spomenička dokumentacija. inv. 136, SDK, od 19. 5. 1994.

²³ KZZKHIPNS. Spomenička dokumentacija. inv. br. 136, SDK, od 12. 11. 1999.

Druga ploča predstavljala bi memoriju na branitelje grada iz posljednjeg rata sa tekstom:

Braniocima Sarajeva 1992-1995. godine.

Uz ovaj tekst bilo bi obilježje ljiljana. U potpisu *Građani Sarajeva*. Izrada ploča sa ovakvim tekstovima zahtijevala je i novi projekt spomenika, ali još važnije, ona bi značila i potpuno novi sadržaj spomenika. Uz novi sadržaj predviđao se postupak sanacije i rekonstrukcije same zgrade nekadašnjeg Grand hotela iz 1892. godine, ispred koje je **Vječna vatra**, jer je zgrada u rangu spomenika graditeljstva.²⁴ Uz rekonstrukciju fasade i postavljanje dvije spomen-ploče iza **Vječne vatre**, namjera je bila ovim spomenikom obilježiti sjećanje na sve one koji su se 1941-1945. ali i 1992-1995. godine borili za slobodu ovog grada. Iako je namjera bila sadržaju spomenika dati univerzalni značaj borbe protiv fašizma, ipak bi se promijenio smisao i sadržaj starog spomenika podignutog prije pedeset godina.

Ovaj prijedlog nije realiziran, predviđena sanacija i rekonstrukcija spomen-obilježja **Vječna vatra** do danas nije doživjela realizaciju. Izgled i sadržaj teksta ovog spomenika ostao je nepromijenjen od 1946. godine.

Ljudi koji su nakon posljednjeg rata došli u Sarajevo ovo spomen-obilježje su nazvali "guma koja gori." Plamen **Vječne vatre** nije bio uvijek upaljen. Tokom opsade Sarajeva plamen nije gorio, tako je za vrijeme užasnog razdoblja u historiji Sarajeva ovo obilježje bez plamena simboliziralo pokušaj gašenja života u gradu. Završetkom opsade, priča o plamenu **Vječne vatre** je aktualizirana. U jeku usaglašavanja novog izgleda **Vječne vatre**, plamen na ovom spomeniku bio je ugašen zbog neplaćenih računa *Sarajevogasu*. Zahvaljujući pisanju dnevnog lista *Oslobođenje* i angažiranja načelnika Općine Centar Igora Gaona krajem 1998. godine, Općina Centar se obavezala platiti račune *Sarajevogasu*. Zbog ovog gesta, SUBNOR se zahvalio načelniku Gaonu novogodišnjom čestitkom za 1999. godinu: (...) *Uz novogodišnju čestitku najtoplije zahvaljujemo Vama za Vaš izuzetno veliki doprinos trajnom čuvanju plamena Vječne vatre - dragocijene uspomene partizana, ilegalaca i antifašista. Zna se da Vječna vatra daje snagu i grije srca svima kojima je antifašizam oplemenio*

---

²⁴ Projekt za zgradu su napravila dva najznačajnija arhitekta Josip Vančaš i Karlo Paržik, koji su djelovali u Sarajevu tokom austrougarskog perioda.

Cvijeće i vijenci na **Vječnoj vatri**
šezdesetih godina XX stoljeća

Gradonačelnica Semiha Borovac
predvodi delegaciju Grada 25. 11. 2006.

*dušu, sredio misli i osjećaje(...). Stoga stari i novi borci, ilegalci, svi koji su uz Vječnu vatru proživjeli djetinjstvo pozdravljaju Vas gospodine Igore(...).*²⁵

Od 2006. godine plamen na **Vječnoj vatri** briga je gradskih struktura tako da se računi za utrošak plina *Sarajevogasu* namiruju iz budžetskih sredstava Grada. Gradonačelnica Semiha Borovac i direktor *Sarajevogasa* Salih Selmanović potpisali su ugovor o plaćanju usluga za snabdijevanje gasom.²⁶ Ovim ugovorom Gradska uprava se obavezala da će u narednom periodu poduzeti aktivnosti s ciljem sanacije oštećenja na bakarnom vijencu koji omogućava gorenje plamena. Tako je plamen na ovom spomeniku posvećen oslobodiocima i antifašistima grada dobio uvjete da stalno gori. Današnje strukture vlasti povodom obilježavanja bitnih datuma iz nedavne prošlosti grada organiziraju obilaskе spomen-obilježjima posvećene stradanjima građana 1992-95. godine, u koje je uključena i posjeta spomen-obilježju **Vječne vatre**. U njemu i današnje strukture vlasti prepoznaju antifašističke vrijednosti. Visoke političke delegacije, predstavnici gradskih vlasti, kantona, općine, boračka udruženja i

²⁵ A. B. "Sarajevska hronika." *Oslobođenje*. Sarajevo: 7. 1. 1999.

²⁶ <http://www.sarajevo.ba/> (april 2006.) informacija o potpisivanju ugovora između Grada i *Sarajevogasa*.

drugi građani povodom praznika Dana nezavisnosti (1. marta), oslobođenja Sarajeva (6. aprila) ili dana općina obilaze ovaj spomenik i polažu cvijeće u znak sjećanja na sve one koji su tokom burne historije branili ovaj grad. Kao simbol univerzalne težnje za slobodom, **Vječna vatra** je valorizirana kao spomenik antifašizma. Novi pogled na sadržaj i simbolizam uslijedio je nakon što se ovaj spomenik više ne povezuje s dominantnom ideologijom socijalizma.

Spomen-park Vraca

Trideset i pet godina nakon završetka Drugog svjetskog rata, u vrijeme kada je gotovo završeno podizanje monumentalnih partizanskih spomenika, u Sarajevu je otvoren **Spomen-park Vraca**. Za razliku od **Vječne vatre**, locirane u samom središtu grada, Memorijalni park Vraca smješten je na padinama Trebevića sa kojeg se pruža izuzetan pogled na grad, pa tako je ovaj spomen-kompleks predstavljao i posebno prirodno ambijentalno rješenje. Takva pozicija je izabrana kao mjesto za cijeli kompleks spomenika posvećenih žrtvama fašizma. Iako je inicijativa za podizanje spomen-kompleksa Vraca postojala od 1965. godine, njena realizacija je zaustavljena sedamdesetih godina zbog nedostatka finansijskih sredstava. Konačno je na inicijativu SUBNOR-a grada Sarajeva, Skupština grada formirala Odbor sa zadatkom da realizuje ideju izgradnje monumentalnog spomen-obilježja. Tako je najveće antifašističko spomen-obilježje u Sarajevu otvoreno na Dan državnosti 25. 11. 1981. godine. Ceremonija otvaranja bila je dio proslave 40. godišnjice ustanka i socijalističke revolucije u Bosni i Hercegovini, čime se posebno nastojalo naglasiti značaj cijelog memorijalnog kompleksa. Vraca su tokom Drugog svjetskog rata bila prostor "službenog" gubilišta svih onih koji se nisu slagali sa uspostavljanjem fašističkog režima u gradu, te su zbog toga Vraca bila simbol otpora i stradanja građana Sarajeva. Izgradnja i otvaranje ovog spomen-kompleksa upriličeno je kada se politička jugoslavenska scena usložnjavala novim događajima nakon Titove smrti, čime je novi spomenik trebao biti poticaj daljem isticanju važnosti memorijalne partizanske kulture.

Spomen-park Vraca je predstavljao jedinstven kompleks kojeg su činili pojedinačni sadržajni elementi: **Ulazni plato**, obilježje stratišta; skulptura **Žene borca** (kao simbola snage i otpora); **Vidikovac** (vječna vatra sa fontanom, ceremonijalni plato, obilježje poginulim borcima grada, obilježje narodnim herojima sa kosturnicom, obilježje borcima pokreta otpora u gradu - Ti-

tovo priznanje borcima u okupiranim gradovima); **Atrij** (obilježje žrtvama fašizma sa Titovom porukom), **Izložba u tvrđavi** pod nazivom *Svjedočanstvo o borbi Sarajeva* (obilježje zahvalnosti jedinicama NOV-a koje su učestvovala u operaciji oslobođenja Sarajeva). **Vraca** su predstavljala i sjećanje na građane koji su odvedeni iz svog grada i koji su stradali u brojnim koncentracionim logorima širom Evrope. U atriju restaurirane stare tvrđave (iz vremena Austro-Ugarske monarhije) bila su upisana imena 9.091 žrtve fašizma koji su stradali u gradu i okolini i imena 2.013 palih boraca.²⁷ Obilježje je sadržavalo i vječnu vatru sa fontanom kao i veliki ceremonijalni plato. Vječna vatra na Vracama kao i ona u središtu grada bila je još “jedna luč slobode i trajanja revolucije.”²⁸ Na Vraca je prenesena Spomen-kosturnica narodnih heroja grada Sarajeva (sa imenima 26 narodnih heroja). Ova spomen-kosturnica bila je podignuta 27. jula 1949. godine (na Dan ustanka BiH) u samom središtu Sarajeva, u Velikom parku.²⁹ Tu su bili sahranjeni narodni heroji: Boriša Kovačević, Slobodan Princip, Pavle Goranin, Mahmut Bušatlija, Vladimir Perić, Radojka Lakić i Ahmet Fetahagić. Svaka od nadgrobnih ploča sadržavala je ime jednog narodnog heroja. Pored toga u okviru kosturnice postojala je i spomen-ploča s natpisom:

Neka je vječna slava i zahvalnost narodnim herojima za djela i zasluge u slavnoj narodnooslobodilačkoj borbi za stvaranje naše socijalističke otadžbine bratske zajednice slobodnih i ravnopravnih naroda.

Nakon ekshumacije grobova, stare nadgrobne ploče sa imenima narodnih heroja pohranjene su u Historijskom muzeju Bosne i Hercegovine, a izgled stare grobnice nakon izgradnje Vraca nije sačuvan. U vrijeme nastajanja, Vraca su zamišljena kao simbol otpora i borbe stanovnika Sarajeva protiv fašizma. Podignuta sredstvima samodoprinosu građana trebala su naglasiti proklamirane socijalističke vrijednosti, zajedništvo i bratstvo svih naroda Bosne i Hercegovine. Sarajevsko *Oslobođenje* je posvetilo cijelu jednu stranicu 26. 11.

²⁷ Aščerić Mušeta V. 1989. *Spomenici revolucije grada Sarajeva*. Sarajevo: 203.

²⁸ Stanojlović D. i Čerimagić R. “Spomenik prošlosti-snaga budućnosti. Na vječnoj straži slobode.” *Oslobođenje*. Sarajevo: 26. 11. 1981.

²⁹ Veliki park se nalazi na prostoru starog muslimanskog groblja Čekrekčnica.

1981. godine događaju otvaranja **Spomen-parka Vraca** pod nazivom *Spomenik prošlosti snaga budućnosti*. Novinar *Oslobođenja* je izvijestio o ceremoniji otvaranja, opisujući da se “beskrajna rijeka ljudi slila na Vraca da se pokloni sjenama sugrađana koji su živote dali za ovo danas. Do veličanstvenog spomenika, sagrađenog na veličanstven način: samodoprinosom onih koji žive da bi dostojno nosili užarenu baklju revolucije.”³⁰

Uz prisustvo političke elite tog vremena i govore zvaničnika, jasno se stavljalo do znanja da su Vraca potvrdila daljnje izgradnje socijalističkog društva na temeljima onih vrijednosti za koje su svoje živote dali brojni građani Sarajeva. Jedan od natpisa na Vracama glasio je:

Vraca fašistički zlikovci pretvoriše u stratište komunista i rodoljuba učesnika narodnooslobodilačke borbe i revolucije. Umirali su za slobodu sadašnjih i budućih generacija. Položismo kosti onih koje našosmo. Vraca postadoše nadahnuće i ponos Sarajeva. Novembar 1981. godine.

Danas se **Spomen-park Vraca** nalazi na granici dva entiteta (Federacije BiH i Republike Srpske) i odaje sliku potpune zapuštenosti. Iako Vraca imaju status nacionalnog spomenika Bosne i Hercegovine izgled memorijalnog kompleksa Vraca sablasan je prizor.³¹ Nekadašnji ponosan spomenik tokom 1992-95. godine služio je kao poligon za tešku artiljeriju srpskih snaga koji su svakodnevno s tog mjesta uništavali grad i ubijali njegove stanovnike. Zbog svog geografskog položaja, na uzvišenju odakle se pruža pogled na grad, Vraca su tokom opsade bila i mjesto na kojem su bili locirani i snajperisti. **Spomen-park Vraca**, memorijalno mjesto podignuto u čast sjećanja na sve žrtave fašističkog terora iz Drugog svjetskog rata, postalo je 1992. godine mjesto odakle je ubijan grad i njegovi stanovnici. Cijeli kompleks memorijalnog spomenika bio je miniran, te i nakon povlačenja srpskih snaga sa tog prostora veoma opasan. Baš kao što su Vraca nekada bila nezaobilazno mjesto za brojne đake, organizovane posjete i ekskurzije od devedesetih godina postala su prostor koji se nastoji zaobići.

U vremenu nakon socijalizma, sjećanje prema partizanskom naslijeđu i

---

³⁰ Stanojlović D. i Čerimagić R. “Spomenik prošlosti-snaga budućnosti, Na vječnoj straži slobode”. *Oslobođenje*. Sarajevo: 26. 11. 1981.

³¹ Vraca su proglašena nacionalnim spomenikom 9. 5. 2005. od strane Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika Bosne i Hercegovine.

dalje je briga udruženja boraca narodnooslobodilačkog rata. Tako je nakon deblokade grada, o alarmantnom stanju **Spomen-parka Vraca** najglasnije ukazivao podpredsjednik Glavnog odbora SUBNOAR-a BiH Džemil Šarac tražeći od nadležnih institucija zaštitu od daljeg uništavanja i propadanja ovog spomenika.³² Nebrigu i nemar za stanje ovog spomenika iskoristila su i sarajevska djeca iz naselja u blizini Vraca. Ne znajući ništa o spomeniku osim "Nije to naše, to je Titino", skidali su slova sa imena žrtava na spomen obilježju i prodavali ih vojnicima SFOR-a.³³ Loše stanje ovog memorijalnog centra inspiriralo je različita udruženja da ponude prijedloge za oživljavanje sa novim sadržajem cijelog kompleksa Vraca. Udruženje dramskih umjetnika "TOTO" predlagalo je da ovaj prostor postane prostor sa multimedijalnim sadržajima, kao što su održavanje koncerata, projekcije filmova, izložbe, pozorišne predstave i slično, a "Kreativni omladinski klub *Say Yes*" ponudio je pomoć u sređivanju i čišćenju Vraca. Ovaj omladinski klub bio je formiran na tradiciji internacionalnih kampova. Izražavajući žal za prošlim vremenima, ovaj klub je imao ideju angažirati omladinski volonterski rad i formirati kamp njegujući ideje narodnooslobodilačke borbe. U obrazloženju svoje ideje naveli su da "Zbog aktuelne situacije u svijetu i pitanja neonacizma, kao i zbog tradicije koju antifašizam ima kod nas, odlučili smo da tema našeg kampa bude povezana s NOB-om, tj. rekonstrukcija istaknutih spomen-obilježja NOB-e, negdje na teritoriju naše zemlje."³⁴ U njihovom dopisu nostalgično je bilo navedeno kako je njihova ideja inspirirana idejama nekadašnjih omladinskih radnih akcija. Iako nisu mogli realizirati velike akcije kao što su nekada bile gradnje pruga, željeli su uraditi nešto korisno. Vraca, potpuno devastirana i zapuštena, odaju sliku zaboravljenog spomenika. Cijeli okolni prostor bio je miniran tokom 1992-95. godine. Za razminiranje cijelog područja bio je angažiran Štab civilne zaštite Općine Novo Sarajevo koji je u aprilu 2001. godine dao stručno mišljenje da je lokacija **Spomen-parka Vraca** zona bez vidljivog rizika od postojanja mina.³⁵ To je omogućilo i Kantonalnom zavodu za zaštitu kulturno-historijskog i prirodnog nasljeđa Sarajevo, da napravi stvarni uvid i iznese stručno mišljenje sa prijedlogom sanacije i rekonstrukcije ovog spome-

³² KZZKHIPS. Spomenička dokumentacija Spomen-park Vraca. inv br D-266. od 2. 9. 1997.

³³ Burić A. "Nije to naše to je Titino." *Nezavisni magazin Dani*. Sarajevo: 6. 8. 1999.

³⁴ KZZKHIPS. Spomenička dokumentacija Spomen-park Vraca. inv br D-266.

³⁵ KZZKHIPS. Spomenička dokumentacija Spomen-park Vraca. inv br D-266. od 2. 4. 2001.

Aleja narodnih heroja
 na Vracama

Pioniri i omladina na nekada
 organiziranim časovima historije

Obilježje - Titovo priznanje borcima NOP-a
 u okupiranim gradovima

nika. Proglašenje **Spomen-parka Vraca** nacionalnim spomenikom otvorila se mogućnost valorizacije značajnih razdoblja naše novije prošlosti.

Raspadom Jugoslavije odnos prema nedavnoj historiji se promijenio. Preobražaj nekadašnjeg jugoslavenskog društva označio je i potrebu stvaranja novih kolektivnih memorija baziranih isključivo na nacionalnom principu.

Devastirani spomen kompleks Vraca, stanje 1999 - 2000. godine

Revizija prošlosti i novi kolektivni identiteti tragaju za nekim drugim tradicijama. Politika pamćenja se mijenja, a događaji iz 1992-95. godine pridružili su nam i nova sjećanja. Danas nas spomenici NOR-a uglavnom podsjećaju na nekada zajednički proživljenu socijalističku prošlost. Partizanski spomenici odaju karakter bosanskohercegovačkog društva, te ih možemo posmatrati ne samo kao partizanske, nego i kao spomenike jugoslavenskog komunizma koji je obilježio značajan period XX. stoljeća.

Vječna vatra i Spomen-park Vraca dva su spomenika koja uz starije i novije spomenike čine spomeničku sliku Sarajeva. Stanje ovih spomenika odraz su turbulentnih okolnosti u našem društvu kojima smo izloženi. Oni svjedoče o našem odnosu ne samo prema nedavnoj historiji, nego govore i o našem osjećaju prema spomenicima i baštini uopće.

Izvori i literatura:

a) Izvori:

1. Spomenička dokumentacija Kantonalnog zavoda za zaštitu kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Sarajevo
2. Registar NOR-a. Kantonalni zavod za zaštitu kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Sarajevo
3. Zakon o spomen obilježavanju istorijskih događaja i ličnosti. *Službeni list BiH*, br. 32. Sarajevo: 21. 10. 1968.
4. Stanojlović D. i Čerimagić R. "Spomenik prošlosti, snaga budućnosti". *Oslobođenje*. Sarajevo: 26. 11. 1981.
5. B. A. "Sarajevska hronika". *Oslobođenje*. Sarajevo: 7. 1. 1999.
6. Nuhefendić A. i Begović N. "Budućnost na revolucionarnim tekovinama". *Oslobođenje*. Sarajevo: 4. 2. 1981.
7. Burić A. "Nije to naše to je Titino". *Nezavisni magazin Dani*. Sarajevo: 6. 8. 1999.
8. "Proslava, otkrivanje spomenika i promjena naziva ulica". *Sarajevski dnevnik*, br. 242. Sarajevo: 8. 6. 1946.

b) Literatura:

1. Bejtić A. 1973. *Ulice i trgovi Sarajeva*. Sarajevo: Muzej grada Sarajeva.
2. *Preporuke za dalju aktivnost na podizanju, održavanju i prezentovanju spomenika NOR-a i revolucije*. Zenica: Zavod za zaštitu spomenika kulture SR BiH, Zenica. 1975.
3. Donia J. R. 2006. *Sarajevo, biografija grada*. Sarajevo: Institut za istoriju.
4. Brkljačić M. i Prlenda S.(ur.). 2006. *Kultura pamćenja i historija*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.
5. Bergholz M. 2006. "Među rodoljubima, kupusom, svinjama i varvarima: spomenici i grobovi NOR-a 1947-1965." *60 godina od završetka Drugog svjetskog rata - kako se sjećati 1945. godine*. Zbornik radova. Sarajevo: Institut za istoriju.
6. "U borbi do punog oslobođenja /nov 1943- april 1945/". *Sarajevo u revoluciji*. Tom 4. Sarajevo 1981.
7. Aščerić Mušeta V. 1989. *Spomenici revolucije grada Sarajeva*. Sarajevo: Gradski zavod za zaštitu i korišćenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Sarajevo.
8. Tihić S. 1974. "Kataloški pregled spomen obilježja na području grada Sarajeva od 1945. godine do danas". *Prilozi za proučavanje istorije Sarajeva, god. IV. knj. IV*. Sarajevo: Muzej grada Sarajeva.
9. *Spomen park Vraca*. 1985. Sarajevo: Direkcija memorijalnog kompleksa i spomen obilježja Vraca, Ivančići i Igman.
10. Kuljić T. 2005. *O kritičkoj kulturi sećanja*. Novi Sad: Habitus.
11. Lošonc A. 2005. *Aspekti politike sećanja u Srbiji*. Novi Sad: Habitus.

12. Kojo Lj. 1990. "Drug Tito prvi put u Sarajevu". *Sarajevo u socijalističkoj Jugoslaviji od oslobođenja do samoupravljanja*. Sarajevo.
13. *Spomenici revoluciji - Jugoslavija*. 1968. Sarajevo.

SUMMARY

COLLECTIVE MEMORY OF THE CITY OF SARAJEVO ETERNAL FLAME AND THE VRACA MEMORIAL PARK

Remembrance and memory are related to each and every one of us individually, while collective memory is a social phenomenon that is often selective and in the service of certain interests and ideological leanings. While inhabiting public space, monuments - with their symbolism and their monumental dimensions - are perhaps the best illustration of what is the socially acceptable memory of a society. The examples of two monuments built in the socialist era of our history, those of the Eternal Flame and of the Vraca Memorial Park, are used here to elaborate upon the changes in the collective memory of the City that occurred after the changes of the ideological framework of the 1990s.

Key words: collective memory, socialistic era, Eternal Flame, the Vraca Memorial Park

